

Марија М. Панић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за романистику

ИСКУСТВЕНА НАСПРАМ СИМБОЛИЧКЕ ГЕОГРАФИЈЕ: ИНОВАЦИЈЕ МАРКА ПОЛА У ОПИСИМА ИСТОКА У ОДНОСУ НА СРЕДЊОВЕКОВНУ ДИДАКТИЧКУ КЊИЖЕВНОСТ

Рад се бави анализом дела Марка Пола *Le Devisement du monde* (*Опис света*), франко-италијанске, и највероватније најстарије верзије овог списка, зачетника жанра путописа, у коме он, крајем XIII века, поставља, на имплицитан и експлицитан начин, јасан критички отклон у односу на дотадашњи, симболички манир приказивања географских знања у списима тога времена. Као што је познато, за разлику од учених дела XII и XIII века, написаних на латинском или француском језику (наведимо као пример тада веома заступљене списе *Historia orientalis* Жака де Витрија и *Image du monde* Госуена из Меца), Марко Поло описује оно што види: пре-наглашена чудеса (*mirabilia*, какви су феникс, грифони, непостојећа хибридна бића и слично) овде не постоје, венецијански путник пружа веродостојне описе и практичне податке и, штавише, отворено се критички осврће на нека нетачна места из средњовековних бестијаријума и енциклопедија. Нарочито је занимљива фигура Презвитера Јована, измишљеног владара који је све до XVI века постојао у имагинаријуму Европе као доминантни суверен Истока, док је код Марка Пола приказан као обичан владар, не значајнији од других. Компаративном анализом дела насталих у XII и XIII веку на латинском и француском језику (француски средњовековни бестијаријуми, *Писмо Презвитера Јована*, *Historia orientalis* Жака де Витрија и *Image du monde* Госуена из Меца) са делом *Le Devisement du monde* Марка Пола настојимо да установимо које су иновације венецијанског трговца и истраживача и до које мере његова искуствена географија мења тада доминантни симболички и поучни манир писања географских списка.

Кључне речи: Марко Поло, путопис, чудеса, бестијаријум, опсервација/опажање, опис, средњовековна дидактичка књижевност

Као материја занимљива за описивање, географија Истока привлачила је пажњу аутора још у античким временима. Но, ретки су аутори који су заиста путовали и могли да осмотре источне народе, њихове обичаје, флору и фауну тих предела и да опишу климу и крајолик.

¹ ms.marija.panic@gmail.com

Један спис, настао вероватно крајем XIII века, издваја се од других текстова насталих у том времену, првенствено симболичких, састављених са настојањем да задиве читаоца. Путопис Марка Пола, наиме, има за циљ да читаоца обавести и да му пружи валидне чињенице. Распрострањен у Европи у франко-италијанским, италијанским и латинским верзијама (од којих је вероватно најстарија она настала на хибридном франко-тосканском језику), овај спис задивљује и данашњег читаоца темељним приказима, као и врло практичним темама којима се бави. У овоме раду настојимо да упоредимо ово дело са описима Истока из тог периода, насталих на француском и латинском језику (*Писмо ђрезиџера Јована, Маја светиа* Пјера де Бовеа, *Слика светиа* Госуена из Меца, *Историја Јерусалима* Жака де Витрија), чији су аутори били учени клерици, а евентуално и сами путници, са циљем да установимо на који је начин венецијански путник обогатио приказе Истока.

О искусћивеном сазнању и методу поспайрања у средњовековној зоологији и космографији

Познато је да дидактичка књижевност средњег века није служила томе да развије сазнања о науци, већ да подучи читаоца вечним истинама на основу примера из природе (Lucken 1984; Pastoureau 2011: 11–13), често необичних, задивљујућих, заснованих на позноантичкој парадоксографији (Dragojlović 1968). Светом Августину се приписује концепт *Књиге ђприроде* (*Liber naturae*), тј. схватање да природа подучава исто као и Свето писмо (*Liber scripturae*) (Zink 2006: 15). Према Августиновој теорији знака, сваку појаву приказану у књигама, као и слике, не треба схватити као реалистичну представу, већ као знак који води вечним истинама (Popović 2019). На основу тога, средњовековна зоологија, у потпуности кодирана, била је извор елемената са пренесеним значењем (Zambon 1986–87), на основу којих се целокупна природа тумачила као алегорија са скривеним смислом, које се у средњовековној француској књижевности називало *senefiance* (Strubel 2002). Уопште узев, у средњовековној дидактичкој књижевности природа се тумачила попут библијског текста, симболички, алегоријски, морално и типолошки (Gregory 1999).

Овакав начин приказивања природе, као „шуме симбола”, доживео је промену у XIII веку, када је преведен велики број учених текстова са арапског језика, међу којима су биле и Аристотелове књиге о животињама, у којима није било експлицитног тумачења описа природе као алегорије, као ни поуке. Ово је оставило велики утицај на дидактичку књижевност средњег века. На пример, жанр бестијаријума, до тада веома популаран, почео је да опада. У ученим списима прави се разлика између *allegoria in factis* и *allegoria in verbis*. Алегорија је почела да се схвата као појава инхерентна књижевном делу, а не као начин да се објасни свет као такав, те се у појавним стварима није више тражило дубље алегоријско значење за које се схватало да се конструише у књижевном делу (Еко 1992: 113–120, Strubel 2006). Овакав, нови приступ схватању

и књижевном приказивању природе охрабрио је научну радозналост, и обрнуто. Тако, учени људи тога времена, какви су Фридрих II Хоенштауфен, Алберт Велики, Роџер Бејкон и други, настојали су да експериментом провере поједине фантастичне тврдње из бестијаријума (на пример, да се нојева јаја сама излежу на топлоти сунца, да из једне посебне врсте дрвета на северу расту птице попут воћа, да пантер опија друге животиње миомирисом, и сл.), и установили су да оне нису тачне (Lugt 2000: 360–375, Zambon 1986–87: 132–133). Умберто Еко овај период обележава као „крај универзума бестијарија и енциклопедија, бајковите визије универзалног алегоризма” (Еко 1992: 119).

У XIII веку, такође, у списима се јавило интересовање за приказивање свакодневног живота, најпре из дидактичких разлога. Тако је, на пример, историчар Д. Лет проучио историју деце у средњем веку на основу описа чуда, насталих ради канонизације светаца. Наиме, да би се доказало да је светитељ починио чудо, требало је описати у одређеној мери и контекст, те се на основу тих списа донекле може реконструирати свакодневица тадашњег времена (Lett 1997). Треба споменути и да је у средњовековној књижевности већ постојао низ практичних списа о лову, пољопривреди, узгоју пчела и сл. У то време такође почиње да се кристалише жанр расправа о трговини (*pratica della mercatura*) на италијанском језику (Blanchard, Quereuil 2019: XVII). Дело Марка Пола свакако започиње жанр путописа (*Idem*). Штавише, како примећују приређивачи дела Марка Пола на француском језику (*Ibid.*, XXIV), оно даје практичне савете потенцијалним путницима. Свакодневни живот, дакле, у извесној је мери нашао место у књижевности тога периода.

О Марку Полу, издањима и рукописној традицији Ојиса светиа

Животипис Марка Пола (1254–1324), истраживача, дипломате и књижевника, као и околности у којима је написао овај спис, доста су проучавани и њима се не бисмо бавили даље у овоме раду². Наиме, сматра се да је он провео преко двадесет година на Истоку, у царству Кублајкана, у чијој је мисији и био (то је разлог његовог дугог боравка у Азији). На Истоку се најпре нашао зато што су се његов отац и стриц, Николо и Матео Поло, из трговачких разлога нашли у Азији, у периоду после Четвртог крсташког похода, када су се интензивирале трговачке везе Млетачке републике са Истоком. Тамо су од Великог кана добили дипломатски задатак да доведу папског изасланика, те су се вратили у Европу и повели са собом назад, на повратку у Азију, и Марка Пола, који је тада био адолесцент; то се одвило 1271. године. У Венецију су се вратили 1295. године. Спис о његовим путовањима настао је тако што је венецијански путник био неко време заточен у тамници Ђеновљана (1298–1299), где је успомене са својих путовања пренео Тосканцу Рустикелу из Пизе

2 За више појединости, упутили бисмо на следеће изворе: Bruneti 1964, Uzelac 2016, Blanchard, Quereuil 2019.

(Rustichello), такође заробљенику. Рустикело, иначе књижевник, на француском језику већ је саставио списе о краљу Артуру и витезовима Округлог стола, веома запажене; како подсећа М. Брунети, француски језик био је у то време популаран у научној прози и постепено је почео да га потискује (1964: 151). Осим тога, био је језик витештва, а не практичне прозе, какви су били трактати о трговини (Blanchard, Quereuil 2019: XVII). У ствари, и најстарија сачувана рукописна верзија овога дела, похрањена у Националној библиотеци Француске, састављена је на језику који се може одредити као француско-италијанска мешавина (BN fr. 1116)³. Изворник путописа Марка Пола није познат, но верује се, дакле, да је био на француском језику (Uzelac 2016: 348–349).

Како сумира Н. Узелац (2016: 348), француска (и најстарија) верзија списка назива се углавном *Књига о чудима света* (*Le Livre des merveilles du monde*) или *Опис света* (*Le Divisement du monde*); италијанска верзија често има назив *Милион* (*Il Milione*), од имена Емилионе, које је породица Марка Пола изабрала да би се разликовала од бројних других породица са истим презименом. У савременим издањима најчешће се користи наслов *Путовања Марка Пола*. Сачувано је око 150 рукописа овога списка, што је далеко већи број од других сачуваних рукописа путника тога времена (Uzelac 2016: 349)⁴.

Опис света у поређењу са другим географским списима тога времена

За разумевање места које заузима спис Марка Пола у средњовековној географији корисно је упоредити га са другим географским списима тога времена. У средњовековној дидактичкој књижевности очекивало се да се у географским списима приказују чудеса у виду егзотичних, често хибридних животиња и/или народа: наведимо као пример спис на латинском језику *Reductorium Morale* аутора Пјера Берсијира (Pierre Bersuire) настао у XIV веку, као и анонимну учену компилацију насталу на средњефранцуском језику око 1380. године, под називом *Тајне познавања природе* (*Les Secrets de l'histoire naturelle*, понекад називану и *Les Merveilles du monde*), а које је, на шта указује Фридман, доста позајмљивало од Берсијировог дела (Friedman 2019). Овај начин приказивања природе наслеђен је од античких и позноантичких списка, нарочито *Познавања природе* Плинија Старијег (*Historia naturalis*, I век) и Солиновог списка *Полихистор* или *Збирка стомена вредних ствари* (*Collectanea*

3 Овај је рукопис недавно објављен у целости, у француско-италијанском оригиналу и у преводу на савремени француски језик (Marco Polo 2019).

4 О рукописној традицији в. Uzelac 2016: 249–352. За потребе овога рада користили смо издање француског рукописа BN fr. 1116, најстаријег сачуваног, као и његовог превода на савремени француски језик (Marco Polo 2019), као и преводе на српски језик са савременог италијанског језика Мире Брунети из 1964. године (Marko Polo 1964) и Наде Узелац из 2016. године (Marko Polo 2016). С обзиром на то да је рад на српском језику, користили смо у цитатима ове, већ постојеће, преводе са италијанских верзија на српски језик, будући да се сви ови текстови заснивају на спису Рустикела из Пизе и да између њих не постоје значајне разлике.

rerum memorabilium, III век), који обилују чудесним и невероватним. Ове појаве је у хришћански универзум увео енциклопедиста Исидор Севиљски (VI–VII век), чије су *Етимологије* (*Etymologiae sive Origines*) својеврсна компилација тада постојећих знања наслеђених из антике, а која су експлицитном морализацијом укључена у хришћанско тумачење света. Када је реч о космографским знањима које су садржали, средњовековни списи приказивали су Земљу као округлу и непомичну, окружену осталим елементима (вода, ватра, ваздух) и смештену у центру универзума, округлог и коначног (Gautier-Dalché 1990, Lecoq 1996, Verdon 2007 : 154–169). Средњовековне географске карте приказивале су свет на основу тада познатих знања, али нису служиле као усмерење путницима, већ им је сврха била да славе свет као творевину Творца и да приказују чудеса за која се веровало да постоје у разним деловима Земље (Frugoni 2022 : 191–321). У свему овоме, почев још од Ктезијине *Индије* (*Indica*, V век пре н. е.), а нарочито посредством Солиновог дела, посебно се Индија издвајала по броју и обиму чудеса која су у њој описивана (Panić 2018).

О Истоку су и пре Марка Пола писали путници, на пример Козмас Индикоплевст (*Хришћанска топографија*, VI век), један од последњих космографа који је путовао, те је тему својих списа могао да види; но, и његов је спис задржао чудесне описе (McCrinkle [ed] 2010). У Индију су путовали и други византијски калуђери за време цара Јустинијана (исто VI век). Потом, познато је да је фрањевац Ђовани да Пјан дел Карпине (Giovanni da Pian del Carpine) путовао, у првој половини XIII века, у средишњу Азију преко Русије и описао ју је у делу *Историја Монгола које Татари називамо* (*Historia Mongolorum quos nos Tartaros appellamus*) на латинском језику. Затим, фрањевац Гијом де Рибрук (Guillaume de Rubrouck), близак Светом Лују (француском краљу Лују IX), путовао је као мисионар у Монголско царство у периоду 1253–1255. године и на латинском језику упутио краљу извештај о свом путовању.⁵ Сви ови списи, иако приказују Исток као и текст Марка Пола, усредсређени су или на непосредну сврху свога путовања (на приказу уређења Монголског царства) или прибегавају описима чудесног, наслеђеним из књишке традиције. Не задржавају се, међутим, на практичним усмерењима или на описима свакодневног живота у оној мери у којој то чини Марко Поло, о чему ће још бити речи у овом раду.

О животињама и крајолику

Анализу доприноса Марка Пола описима Азије започели бисмо нечиме што се у критици често наводи као његова иновација, а то је приказ животиња. Наиме, Марко Поло овде јасно поставља разлику између онога што постоји у списима, што је, дакле, књишки извор, и онога што је видео.

5 О путовањима Европљана на Исток у средњем веку и о њиховим списима в. Bruneti 1964: 151–157, Verdon 2007: 256–284, Blanchard, Quereuil 2019: XII–XVII.

Животиње су биле најзаступљенији повод за морализацију у средњовековним списима, нарочито за приказ човекових слабости, јер су, као бића слична њему, а далеко ниже вреднована у религији, могле да послуже и за приказивање човекових мана (Pastoureau 2004 : 30–33). Подсетимо да тадашњи писци углавном нису видели ретке или егзотичне животиње о којима су писали. Ово стање дуго је трајало у традицији космографије и може се рећи да је било уобичајено у средњовековној дидактичкој књижевности. На пример, носорог, који је инспирисао у средњем веку изузетно популаран приказ једнорога, у Европи није ни био виђен више од хиљаду година, до 1515, када је Мануел I, краљ Португалије, добио ову животињу као раскошан поклон са Истока. Управо је овога носорога приказао Дирер на чувеном дрворезу, али не на основу непосредног посматрања, већ према скици која је урађена у Португалији (Pastoureau 2008: 183–191). Из тих разлога било је занимљиво видети како ће писци-путници, који први пут виде неку животињу о којој није постојао запис у средњовековним списима о зоологији, ту животињу и описати. На пример, Жак де Витри (Jacques de Vitry / Iacobus de Vitriaco), бискуп Акре (1216–1226), аутор је учене *Историје Јерусалима* (*Historia Orientalis / Historia Hierosolymitana*), значајног извора за проучавања дешавања на Истоку тога времена. Код овог аутора постоји отклон према непосредном посматрању. Најпре, он у *Историји Јерусалима* задржава животиње из бестијаријума (Donnadieu [éd.] 2008 : 353–377); но, када описује егзотичне животиње које до тада нису биле познате, каква је жирафа (описана под називом *химера*), он прибегава књишким изворима. Бике је приметио да се Де Витри у опису жирафе ослонио на дело Фушеа из Шартра (Foucher de Chartres), написано век раније (Vuquet 2013: 29).

Често се у критици наводи приказ носорога који је дао Марко Поло у *Опису свећа*, у коме ову постојећу животињу коју је видео пореди са бестијарним описом једнорога:

У земљи⁶ има много дивљих слонова и носорога, а ови други, по величини трупа, много су мањи од слонова, али су им ноге сличне. Њихова кожа подсећа на бивољу. На средини чела имају један рог; али, њиме не озлеђују оне које нападају, него у ту сврху користе језик који је начичкан дугачким, оштрим бодљама. Глава им подсећа на главу дивље свиње, и непрестано је повијена ка земљи. Носорог ужива у блату и по навикама може да се каже да је прљав. Не одговара опису оне животиње која допушта да је ухвати уз помоћ девојака, као што се код нас сматра, него је сасвим другачије природе. (Marko Polo 2016: 277–278)

С обзиром на то да се још код Плинија, а потом и у средњовековним бестијаријумима, описивао једнорог и под називом *носорог*, млетачки путник могао је да претпостави да је видео управо једнорога; но, он се задржава на закључцима донетим на основу опсервације и прави разлику између ових животиња. Упоредимо ли овај опис са бестијарним

6 На острву Мала Јава, према спису Марка Пола.

списима, какав је следећи одломак из *Бестијаријума* Пјера де Бовеа (XII–XIII век)⁷, уочићемо значајну разлику:

Постоји звер коју на грчком зову monocheros, што се на латинском каже unicornis, једнорог. Физиолог вели да је природа једнорога таква да је растом мали и да личи на јаре. Један рог има насред главе, и тако је крволочан да га никакав човек не може уловити, ако не на овај начин који ћу вам сад казати: ловци одведу девојку малу, девицу, на место где једнорог живи, и оставе је да седи, сама у шуми. Чим једнорог девојку спази, дође и заспи јој у крилу. Тако га ловци могу ухватити и одвести у краљевску палату.

Исто тако и Господ наш Исус Христос, једнорог небески, сиђе у крило Девици [...]. (Pjer de Bove 1986–87: 74)

Марко Поло, дакле, прибегао је непосредном посматрању, занемарио књишке изворе, описао животињу коју је видео а не о којој је читао, и изоставио је алегоријско тумачење појаве из природе, као и експлицитну морализацију; штавише, зауставио се како би указао на нетачност у оригиналном спису.

Венецијански путник врло је уверљиво приказао како изгледају животиње које је тамо сретао. Наведимо пример описа једне врсте говечета:

Овде⁸ има толико дивљих говеда да, што се тиче величине, могу да се мере се слоновима. Боја им је мешавина беле и црне, и изгледом су веома лепа. Длака им се на свим деловима тела спушта наниже, осим на сапима, где се диже до висине од три палца. Ова длака, то јест руно, бело је и мекше и нежније од свиле. Марко Поло дотерао је нека од њих у Венецију, као несвакидашњу реткост, а таквим их је сматрао свако ко их је видео. Многа од ових говеда, ухваћена у дивљини, могу да се припитоме, а раса која настаје између њих и обичне краве отмена је и боље подноси умор од било које друге врсте. Та говеда навикла су да носе велики товар и да обављају двапут више посла у ратарству него што би могло да се извуче од обичне врсте, која је активна и снажна (Marko Polo 2016: 127–128)

Убрзо затим, Марко Поло приказује и изглед мошусног говечета и приказује технологију израде мошуса (128).

Разноврсност његових описа и прецизно посматрање можемо размотрити и на примеру птица. Тако, наводи да надомак града Чангонара живи чак пет врста ждралова и описује их (132); потом, указује на праксу заштите птичјих врста у виду забране лова и давања прехране, наложењих од стране Великог кана (132–133), као и на прстеновање као вид обележавања власништва над птицама: „Свака птица која припада Његовом величанству, или било коме од његовог племства, има малу сребрну ознаку причвршћену око ноге, на којој је угравирано име власника и такође име чувара.” (170)

Наводи и како се животињске врсте штите праксом ловостаја:

7 У питању је превод на пикардски дијалекат старофранцуског језика изворника на латинском језику, који припада веома заступљеној традицији *B-Is* (латински *Физиолог* верзије *B*, коме су додати одломци из *Етимологија* Исидора Севилског).

8 Према спису, реч је о области Сингуи.

Свим трговцима, занатлијама и сељацима строго је забрањено да на свим поседима Великог кана држе грабљивице, јастребове или било које друге птице намењене лову на дивљач, што се такође односи и на псе за лов; исто тако, ни племићима ни витезовима није дозвољено да иду у лов на животиње или птице у околини оног места у коме борави Његово величанство [...]. Изван тих ограничења лов је дозвољен. Међутим, постоји извесна заповест по којој је свуда у земљама под влашћу Великог кана између месеца марта и месеца октобра, забрањено убијање зечева, срндаћа, јелена лопатара и других животиња те врсте, то јест било које од крупнијих птица. А све то у сврху размножавања; а будући да је за кршење ове заповести предвиђено кажњавање, све врсте дивљачи чудесно се размножавају (Marko Polo 2016: 173)

Ово место, у рукопису BN fr. 1116, можда је једна од најранијих манифестација еколошке свести у књижевности на француском језику (Marco Polo 2019 : 254–255).

Упоредимо ли са списом *Маја светиа* (*Mappemonde*), на пример, насталом крајем XII или почетком XIII века (Angremy 1983), уочићемо значајне разлике. Пјер де Бове, наиме, само је превео на пикардски дијалекат делове географског списка *Imago mundi* енциклопедисте и компилатора Хонориуса Аугустодуненсиса, који је тада важио за водећи географски уџбеник; цео спис сачињен је тако да приказује чудеса Истока, без икаквих практичних елемената и без свести о томе да географски спис треба да пружи упутства путнику. Томе служи и приказ животиња, пун симболике, понекад и експлицитно изражене. Састављен око век касније, спис Марка Пола пружа, као што смо видели, потпуније информације и оне које пружају практичне податке читаоцима, а нарочито путницима.

О народима, обичајима, религији и делатностима

Како истичу Бланшар и Кереј (Blanchard, Quereuil 2019 : XVIII), дело Марка Пола разликује се од списка ранијих путника на Исток, франјеваца Ђованија да Пјан дел Карпина и Гијома де Рибрука, по томе што је он приказао не само политичку ситуацију у Монголском царству, тада у експанзији, већ и детаљнију слику друштва и велико географско пространство.

Марко Поло приказује обичаје народа које је обилазио на својим путовањима, те се његов спис може читати и као етнографско штиво. Из *Описа светиа* сазнајемо низ података о животу разних народа, о склапању бракова, моногамији/полигамији, сахранама, канибализму и др. Такође, венецијански путник обавештава нас и о религији: племена дели на хришћанска, мухамеданска и паганска. Што се тиче хришћанства, овде се може, у поређењу да другим текстовима те епохе, наћи прилично јасан преглед његове заступљености у Азији. Марко Поло увек наглашава да је у питању несторијанско хришћанство и ове хришћанске заједнице описује на више места; посебну пажњу посвећује и месту за ходочашће – гробу светог Томе (Marko Polo 2016: 293–295). Бланшар и Кереј објашњавају да

је несторијанство, настало од теза цариградског патријарха Несторија, које је Црква осудила 431. године, нашло уточиште на Истоку, најпре преваходно у Персији, а потом се проширило и по другим крајевима Азије (2019: XI–XII). Поред тога, вероватно исто из практичних разлога, Поло даје кратак приказ статуса који хришћани имају у тим крајевима.

Узимајући у обзир претходно наведене примере реалности која улази у књижевност, изненађује чињеница што је у овом тексту ипак присутна једна легендарна фигура из средњовековне књижевности. Реч је о Презвитеру Јовану, хришћанском владару који је, према анонимним посланицама (*Писмо Презвиџера Јована*) које су у периоду XII–XVI века кружиле средњовековном Европом, на латинском и грчком, као и на вернакуларним језицима, владао баснословним царством које се простирало широм Азије, у коме влада благостање и мир и у коме су обједињене световна и црквена власт⁹. Човек средњег века толико је веровао у постојање Презвитера Јована да се његово царство могло наћи приказано на средњовековним мапама. Марко Поло није пронашао ову средњовековну утопију у којој су, према средњовековном веровању, „текли мед и млеко”. Стиче се утисак да је није ни тражио, јер ни не спомиње то као део своје мисије. Ако описује просперитетно царство, то је оно Кублај-Кана, врховног господара свих Монгола. Међутим, на Презвитера Јована јесте наишао, но у питању је владар који се супротставио постојећем поретку, који се не издваја по изузетним особинама и који не отелотворује хришћанске врлине. Као што видимо, ова прича значајно се разликује од изворне легенде, познате у то време у Европи, на шта се Марко Поло, изненађујуће, ни не осврће. Остаје свакако нејасно коју је фигуру поистоветио са Презвитером Јованом и зашто се баш позвао на то име (подсетимо да су списи о Презвитеру Јовану постојали још од XII века, знатно пре путовања Марка Пола). Испоставља се, у сваком случају, да је и ову личност лишио ауре мистичног и чудесног које су постојале у средњовековној легенди.

Проницљивом оку млетачког путника није промакао опис бројних техника. Наведимо као пример приказ технике тетоваже, потом израде бродова тако да се, због постојања бројних комора, не могу потопити нагло услед удара о стену, и сл. Марко Поло није се задовољавао да ово прикаже као чудо, нити као елемент натприродних појава, већ је настојао да објасни сваки људски допринос и да прикаже начин функционисања тог изума. Задивљује свакако његово познавање разних технологија, које се може закључити на основу њиховог темељног приказа.

О овоме може посведочити пример даждевњака. Наиме, у средњовековним бестијаријумима и енциклопедијама редовно је описиван рептил под именом саламандер (превођен на српски језик и као „даждевњак”). Он је у дидактичкој књижевности средњег века приказиван као животиња која се храни ватром као чистим елементом (Baker 2010: 230;

⁹ Више о фигури Презвитера Јована, као и о рукописној традицији *Писма презвиџера Јована*, в. Gosman 1982, Zaganelli 1990, Bejczy 2001, Panić 2013.

Pastoureau 2011: 211). Навођен је и податак да може да угаси ватру када се у њу баци:

Постоји гмаз један који се на грчком salamander зове, а на латинском stellion. Звер та на гуштера подсећа и тело јој је обојено многим бојама. Физиолог вели да ако, којим случајем, у ватру успламсалу падне, та ће се ватра сместа угасити.

Та је звер симбол Праведних и Божјих људи. [...] О томе пророк Исаија каза: „Ти, човјече, Богу угодни, кроз огањ ћеш проћи, и неће те пламен опалити.” (Pjer de Bove 1986-87: 75)

У средњовековним бестијаријумима наводи се да се од коже даждевњака прави посебно платно, које не гори у ватри. Исто се спомиње и у разним варијантама *Писма Презвиџера Јована* (Zaganelli 1990, Wejczy 2001). Марко Поло, међутим, о овоме говори на сасвим другачији начин:

Исто тако, овде¹⁰ може да се нађе материјал од природе даждевњака, јер кад се утка у одећу, и стави у ватру, остаје неоштећен. О следећем начину, на који се прави, дознао сам од свог сапутника, Зурфикара, веома бистрог Туркмена, који је три године руководио радом рудника у провинцији. Фосилни материјал који се добија из планине¹¹ састоји се од влакана која се не разликују од влакана вуне. Та влакна, пошто се изложе сунцу ради сушења, набијају се у месингани аван, и онда се испирају све док се не одвоје све честице земље. Влакна се, на тај начин очишћена и одвојена једна од других, потом упредају у нит и уткају у тканину. Како би ткање остало бело, стављају је у ватру, и остављају да тамо стоји један сат, а онда је, неоштећену ватром, ваде напоље и она постаје бела као снег. И тако, сваки пут кад се тканина испрља, они је избелују стављајући је на ватру.

О даждевњаку у облику змије, за којег се износи да опстаје на ватри, у источним религијама нисам открио ниједан траг. Прича се да се у Риму чува тканина израђена од овога материјала [...]. (Марко Поло 2016: 109)

Проучаваоци дела Марка Пола (нпр. Н. Узелац) наводе да је несумњиво реч о азбесту као материјалу (Marko Polo 2016: 109, ф. 135). У наведеном одломку видимо, дакле, да је млетачки путник препричао Рустикелу из Пизе ово што је научио о технологији прераде руде и израде азбеста као материјала. Марко Поло наступа прецизно, наводећи извор који му је пренео ова знања, а примећујемо и критички став према знањима које су преносили бестијаријуми и енциклопедије; у свему овоме ослања се на методу опсервације и на сопствено искуство („нисам открио ниједан траг”).

Као типичан пример приказивања обичаја можемо навести следећи цитат Марка Пола:

Кад се пође из Тајкана и путује још три дана, и даље у правцу североистока, пролази се кроз густо насељену земљу, веома лепу и богату воћем, житом и вином. Људи су мухамеданци, уз то крвожедни и опасни. Такође су развратни и претерују у пићу, у чему их охрабрују њихова изванредна,

¹⁰ Према тексту Марка Пола, реч је о области Џингилатас.

¹¹ Како указује Н. Узелац, то је на планини Алтај (Марко Поло 2016: 109, ф. 136).

слатка вина. На главама носе искључиво гајтан, десетак педаља дужине, које увезују у круг. Страсни су ловци, и лове многе дивље животиње, и не носе никакву другу одећу осим кожа звери које убију, од којих такође израђују своју обућу. Сви они овладали су штављењем коже. (Marko Polo 2016: 91)

Упоредимо ли овакав опис народа с космографским списима тога времена, наилазимо на велику разлику. У космографским списима било је уобичајено приказивати необичне, па и хибридне, народе који су тобоже живели у Индији: Киклопи, Киноцефали, Скијаподи и сл. Извор тога јесу антички списи, од којих се издвајају већ навођен Ктезијин спис *Индика*, потом Плинијево и Солиново дело, као и XI књига *Етимологија* Исидора Севиљског. Ова бића опстала су у средњовековним списима на француском језику: *Маји светиа* Пјера де Бовеа, као и *Слици светиа* Госуена из Меца (средина XIII века), која се може одредити као географски спис који се све више бави реалним, али на симболички начин (Jostkleigrewe 2006). Они су наведени и у *Писму Презвитера Јована*, где су укључени у хришћанску државу којом влада Презвитер; такође, приказивани су на географским мапама тог времена (Frugoni 2022: 191–321), као још један показатељ величине и свемоћи Творца. У списима Марка Пола ових невероватних народа нема, што је показатељ његовог јасног приступа практичности у описима. Штавише, наредни одломак показује још један отклон у односу на књишку традицију:

Треба да се зна да оно што је изложено у вези са осушеним телима патуљастих људи донетих из Индије представља празну причу, јер се на овом острву такви људи производе на следећи начин. У овој земљи постоји извесна врста мајмуна, природне величине, чије лице подсећа на човечије. Они који се баве ловом на ове мајмуне, одстрањују им длаку и остављају је само око темена, као и на другим деловима тела на којима код људи придорно расте. Потом их суше и стављају у камфор и друга средства; и пошто их на тај начин припреме тачно тако да подсећају на патуљке, стављају их у дрвене сандуке и продају трговцима који их разносе у све делове света. Међутим, ово је чиста превара. Ни у Индији, ни у било којој другој земљи, ма како дивљој, нема патуљака тако малог раста попут ових примерака (Marko Polo 2016: 278)

Венецијански путник овде објашњава порекло мита о постојању људи патуљастог раста и демистификује га описом посебне технологије обраде тела мајмуна. Речник који користи у наведеном одломку („празна прича”, „људи се производе”, „чиста превара”) указује на то да се ослања на разум и на методу опсервације како би деконструисао легенду.

Уместо закључка: дојринос Марка Пола ученим списима

У поговору свом преводу овога дела, М. Брунети истиче: „Ако у светској књижевности постоји дело написано без икаквих књижевних и других амбиција а да је одмах освојило читалачку публику, и то тако да се интересовање широких маса за њега није угасило ниједног тренутка – то је *Милион* Марка Пола.” (1964: 150) И Бланшар и Кереј, издавачи

француског рукописа, истичу да је ово дело брзо постало значајна референца за људе XIV и XV века (Blanchard, Quéreuil 2019 : IX).

У поређењу са француском дидактичком књижевношћу (*Мајом светиша* Пјера де Бовеа, бестијаријумима, *Сликом светиша* Госуена из Меца), млетачки путник, кроз перо Рустикела из Пизе на франко-италијанском језику, даје, вероватно први пут у историји, практичне и за своју епоху прилично прецизне савете о томе како путовати кроз Исток. За разлику од других писаца, од којих су неки и учени (какав је Жак де Витри, бискуп Акре), Марко Поло описује само оно што *види*, те немамо приказе фантастичних бића какве налазимо код ових писаца. Из перспективе савременог читаоца, ово су иновације немерљивог значаја. Први пут не наилазимо на легенде у описима животиња и природе, што је новост у односу на космографску традицију средњег века, чиме се спис Марка Пола укључује у општу тенденцију свога времена да природу више описује на основу искуства, а мање на основу књишких извора.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

- Angremy 1983 : A. Angremy, « La Mappemonde de Pierre de Beauvais », Romania, n°104, 316–350, 457–498.
- Baker (éd.) 2010 : C. Baker, *Le Bestiaire, Version longue attribuée à Pierre de Beauvais*, Paris : Honoré Champion.
- Gosman 1982 : M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean, les versions en ancien français et en ancien occitan (textes et commentaires)*, Groningen : Bouma's Boekhuis.
- Donnadieu (éd.) 2008 : J. Donnadieu (éd.), *Jacques de Vitry, Histoire orientale/Historia orientalis*. Turnhout : Brepols.
- Zaganelli 1990 : G. Zaganelli, *La Lettera del Prete Gianni*, Parma: Pratiche Ed.
- Lindsay 2007–2008: *Isidori Hispalensis Episcopi Etimologiarvm sive Originvm*, New York: Oxford University Press.
- Marko Polo 1964: Marko Polo, *Milion* (prevela sa italijanskog Mira Bruneti), Beograd: Rad.
- Marko Polo 2016: Marko Polo (i Rustikelo iz Pize), *Milion (putovanja Marka Pola)* (prevela Nada Uzelac), Beograd: Bukfal.
- Marco Polo 2019 : Marco Polo, *Le devisement du monde*, édition et traduction par Joël Blanchard et Michel Quereuil, Genève: Droz.
- McCrinkle (ed) 2010: J. W. McCrinkle, *The Christian Topography of Cosmas, an Egyptian Monk*, New York: Cambridge University Press.
- Pjer de Bove 1986-87: „Из Бестијаријума Пјера де Бовеа” (превео са француског Милојко Кнежевић), *Градац* n°73–75, 74–75.
- Prior (éd.) 1913. O. Prior (éd.), *L'Image du monde du maître Gossouin, rédaction en prose*, Lausanne : Librairie Payot et Cie.

Критичка литература:

- Bejczy 2001 : I. Bejczy, *La Lettre du Prêtre Jean : une utopie médiévale*, Paris : Imago.
- Blanchard, Quereuil 2019 : « Introduction », in Marco Polo, *Le deviseement du monde*, édition et traduction par Joël Blanchard et Michel Quereuil, Genève: Droz, VII-LIX.
- Bruneti 1964 : „Putovanje Marka Pola i njegov odraz u književnosti”, u Marko Polo, *Milion* (prevela sa italijanskog Mira Bruneti), Beograd: Rad, 150–157.
- Buquet 2013: T. Buquet, „Animalia extranea et stupenda ad videndum. Describing and Naming Exotic Beasts in Cairo Sultan’s Menagerie”, in García *et al.* (ed.), *Animals and Otherness in the Middle Ages*, Oxford: British Archaeological Reports, 25–34.
- Verdon 2007 : J. Verdon, *Voyager au Moyen Âge*, Paris : Perron.
- Eko 1992 : U. Eko, *Umetnost i lepo u estetici srednjeg veka* (prevod sa italijanskog Tanja Majstorović i Snežana Brajović), Novi Sad: Svetovi, Beograd: Kultura.
- Gautier-Dalché 1990 : P. Gautier-Dalché, « Un problème d’histoire culturelle : perception et représentation de l’espace au Moyen Âge », *Médiévales*, n°18, Paris : Presses Universitaires de Vincennes, 5–15.
- Gregory 1999 : T. Gregory, « Nature » (traduit de l’italien par Luc Hersant) in J. Le Goff et J.-C. Schmitt, *Dictionnaire raisonné du Moyen Âge occidental*, Paris : Fayard, 806–819.
- Dragojlović 1968: D. Dragojlović, *Fiziolog u Srba* (doktorska disertacija u rukopisu), Filozofski fakultet, Univerzitetska biblioteka u Beogradu, RD3451.
- Zambon 1986-87: Ф. Замбон, „Теологија бестијаријума” (превела са италијанког Александра Манчић Милић), *Градац* n°73–75, 121–134.
- Zink 2006 : M. Zink, *Nature et poésie au Moyen Âge*, Paris : Fayard.
- Jostkleigrew 2006 : G. Jostkleigrew, « L’espace entre tradition et innovation. La géographie symbolique du monde et son adaptation par Gossouin de Metz », *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l’enseignement supérieur public*, n° 37, 369–378. <https://www.persee.fr/doc/shmes_1261-9078_2007_act_37_1_1932>, 25. 11. 2022.
- Lecoq 1996 : D. Lecoq, « Plate ou sphérique ? La conception de la Terre au Moyen Âge », *Bulletin du Comité français de cartographie*, n° 148, 19–38. <<https://www.lecfc.fr/new/articles/148-article-3.pdf>> 25.11.2022.
- Lett 1997 : D. Lett, *L’enfant des miracles*, Paris : Aubier.
- Lucken 1994 : C. Lucken, « Les hiéroglyphes de Dieu : la *demonstrance* des *Bestiaires* au regard de la *senefiance* des animaux selon l’exégèse de saint Augustin », *Comparaison* n° 1, 185–202.
- Lugt 2000 : M. van der Lugt, « Animal légendaire et discours savant médiéval : la barnacle dans tous ses états, *Micrologus* n° 8, 351–393.
- Panić 2013: M. Панић, Људске заједнице у Писму Презвитера Јована, у Д. Бошковић (ур.), *Српски језик, књижевности, уметности: зборник радова са VII међународног научног скупа, књ. 2: Немогуће: завети човека и књижевности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 409–417.
- Panić 2018: M. Panić, « Le savoir sur l’Inde dans la littérature française des XIIe et XIIIe siècles », *Nasleđe* n°40, 163–174.
- Pastoureau 2004 : M. Pastoureau, *Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental*, Paris : Seuil.

- Pastoureau 2008 : *Les animaux célèbres*, Paris : Arléa.
- Pastoureau 2011 : M. Pastoureau, *Les bestiaires du Moyen Âge*, Paris : Seuil.
- Popović 2019: U. Popović, Sveti Avgustin o jeziku i znakovima, *Arhe* n°32, 123–140. <<https://arhe.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/article/view/2272/2286>>, 25. 11. 2022.
- Strubel 2002 : A. Strubel, 'Grant senefiance a': *allégorie et littérature au Moyen Âge*, Paris : Honoré Champion.
- Strubel 2006 : A. Strubel, « Le sens de l'Écriture et le déchiffement du monde », in F. Lestringant, M. Zinc (éds.), *Histoire de la France littéraire : Naissances, Renaissances (Moyen Âge–XVIe siècle)*, Paris : P.U.F., 237–290.
- Uzelac 2016 : N. Uzelac, 'Nisam ispričao ni polovinu onoga što sam video': o poreklu *Putovanja Marka Pola* i verzijama njegovog teksta, u: Marko Polo (i Rustikelo iz Pize), *Milion (putovanja Marka Pola)* (prevela Nada Uzelac), Beograd: Bukfal, 347–352.
- Fontaine 1996 : J. Fontaine, « Isidore de Séville et la mutation de l'encyclopédisme antique », in M. de Gandillac *et al.*, *La pensée encyclopédique au Moyen Âge*, Neuchâtel : La Baconnière, 43–62.
- Friedman 2019: J. Friedman, The Marvelous Beasts in the *Secrets of Natural History, De Medio Aevo* n°13, 13–44.
- Frugoni 2022: C. Frugoni, *Vivre avec les animaux au Moyen Âge* (traduit de l'italien par Lucien d'Azay), Paris: Belles Lettres.

Marija M. Panić

EXPERIENCED GEOGRAPHY COMPARED TO SYMBOLIC GEOGRAPHY: MARCO POLO'S INNOVATIONS OF THE DESCRIPTIONS OF THE ORIENT VS. MEDIEVAL DIDACTIC LITERATURE

Summary

This article aims to examine Marco Polo's innovations of the descriptions of the Orient in his travelogue *Le Devisement du monde* (13th century). Unlike other geographical texts largely transmitted in the Middle Ages (Pierre de Beauvais' *Mappemonde*, Jacques de Vitry's *Historia Orientalis*, Goussouin de Metz' *Image du monde*, *La Lettre du Prêtre Jean*) and the medieval bestiaries, Marco Polo's travelogue (transcribed actually by Rustichello da Pisa in Franco-Italian) manifests mostly its practical side: it informs the reader on the landscapes, climate, plants and animals in Asia, as well as the peoples who live there, their customs and the reign of the Great Khan, Kublai. Thus, this text clearly differs from the cosmographical tradition of symbolic representations, which the author questions, moreover, by the explicit deconstruction of some legends (the ones of the unicorn or the salamander, for instance).

Keywords: Marco Polo, travelogue, marvels, bestiary, unicorn

Примљен: 6. децембар 2022. године
Прихваћен: 3. фебруар 2023. године